

Mozaikowa mapa z Madaby

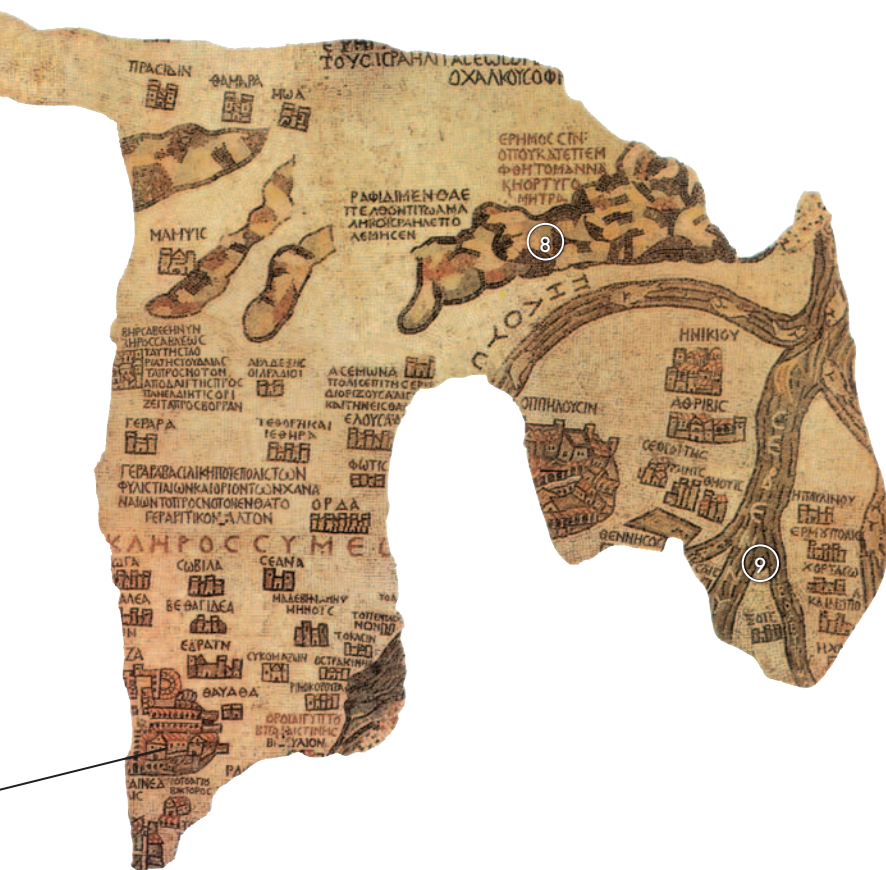
Pochodząca z około 565 r. mozaikowa mapa z Madaby stanowi najstarszy zachowany obraz kartograficzny Ziemi Świętej. Przez wieki zapomniana została odkryta dopiero pod koniec XIX w. przy odgruzowywaniu ruin bazyliki św. Jerzego z VI w. w Jordanii.

1. Jerozolima
2. Betlejem
3. Morze Martwe
4. Rzeka Jordan
5. Jerycho
6. Studnia Jakuba
7. Morze Śródziemne
8. Góra Synaj
9. Delta Nilu
10. Al-Karak (Karak)
11. Monastyr Lota
12. Hebron

Grecko-prawosławny kościół św. Jerzego w Madabie (Jordania), w którym znajduje się mapa mozaika

Adam Linsenbarth

Miejscowość Madaba jest położona około 30 km na południowy zachód od Ammanu, stolicy Jordanii, w pobliżu góry Nebo, z której Mojżesz oglądał Ziemię Obiecaną. Warto wspomnieć, że miejsca te wizytował w roku 2000 papież Jan Paweł II. Osada istniała już w okresie Wczesnego Brązu, tj. w IV tysiącleciu przed Chr. W czasie exodusu Izraelitów z Egiptu do Ziemi Obiecanej Madaba znajdowała się w granicach księstwa Amorytów ze stolicą w Heszbonie. Przy podziale zdobytych terenów przypadła w udziale pokoleniu Rubena i wiele dalszych wydarzeń opisanych na kartach Pisma Świętego miało miejsce właśnie w tym rejonie.

Przez długi czas Madaba była w rękach Nabateńczyków. W roku 106 po Chr. cesarz Trajan włączył miasto do prowincji Arabia. Od czasów Seweriusza Septimusa Madaba była własne monety. W III w. po Chr. na tym obszarze zaczęło się prężnie rozwijać chrześcijaństwo. Biskup Euzebiusz z Cezarei w swoim „Onomasticonie”, nazywał Madabę miastem w Arabii w pobliżu Heszbonu. W V wieku, kiedy Madaba została sie-

Gazela uciekająca przed lwem po wschodniej stronie Jordanu, w którym pływają ryby. Poniżej otoczone palmami Jerycho

dzibą biskupstwa, rozpoczęto budowę kilku kościołów. Najwspanialszy okres rozwoju miasta nastąpił za panowania cesarza Justyniana (527-565). Do VI w. w świątyniach powstawały cenne mozaiki. W 614 roku Madaba weszła w skład imperium perskiego.

W VIII w., gdy miasto była pod panowaniem Umayyadów, dotarł tu nurt zwany ikonoklazmem – zwalczający oddawanie czci postaciom i umieszczanie ich obrazów w kościołach. Mozaiki religijne lub ich fragmenty zawierające treści niezgodne z tym nurtem zastąpiono elementami geometrycznymi. W niektórych przypadkach na dawnych mozaikach układano nowe, co – jak się później okazało – zabezpieczyło stare dzieła przed zniszczeniem. W roku 747 w wyniku bardzo silnego trzęsienia ziemi Madaba została prawie doszczętnie zniszczona i opuszczona na kilka stuleci. Na początku XIX wieku była jedynie małą osadą.

Około 1880 roku w Al-Karak (Jordania) doszło do pogromu chrześcijan. Ci, którzy pozostali przy życiu, uzyskali od rządu tureckiego w Istantule zgodę na osiedlenie się w zrujnowanej Madabie oraz na budowę kościołów, ale wyłącznie w miejscach dawnych świątyń. W trakcie odgruzowywania kościoła św. Jerzego odsłonięto na podłodze mozaikę przedstawiającą obraz Ziemi Świętej. Powiadomiony o tym odkryciu patriarcha grecko-ortodoksyjny w Jerozolimie Nikodemos (1883-90) nie wykazał jednak zainteresowania. Dopiero jego na-

stępca patriarcha Gerasimos (1890-97) docenił wagę znaleziska i polecił zbudowanie nowego kościoła oraz pozostawienie w nim mozaiki. Wysłany przez niego bibliotekarz, ojciec Kleopas Koikylides, odwiedził Madabę i wykonał szkic mapy oraz opracował komentarz w języku greckim, który opublikował w książce „Geograficzna mapa mozaikowa z Madaby Syrii, Palestyny i Egiptu”.

W roku 1906 wydano pierwszą kolorową reprodukcję mapy z Madaby opracowaną na podstawie rysunków. Autorami byli prof. H. Guthe z Niemieckiego Towarzystwa Eksploracji Palestyny oraz architekt T. Palmer. Kolejną konserwację i odnowienie mozaiki przeprowadzili w 1965 r. archeolodzy Heinz Cuppers i Herbert Donner. Wyniki badań archeologów niemieckich i izraelskich wykazały, że mapa musiała powstać w okresie panowania cesarza Justyna Justyniana (527-565). Świadczy o tym zarówno technika jej wykonania, jak i analiza elementów treści, nie ma na niej bowiem obiektów architektonicznych powstałych po 565 roku.

● Imponująca kwerenda

Mozaikowa mapa znajduje się w absydzie ortodoksyjnego kościoła św. Jerzego w Madabie. Jest zorientowana w kierunku wschodnim (tak w czasach jej tworzenia orientowano kościoły). Na podstawie znalezionych małych fragmentów stwierdzono, że zasięg pierwotnej mozaiki sięgał od dawnego Byblos w Libanie i Damaszku na północy do Aleksandrii w Egipcie i Morza Czerwonego na południu oraz od Morza Śródziemnego na zachodzie do Pustyni Arabskiej na wschodzie. Na ocalałym fragmencie mapy brakuje części północnej. Miejscowością wysuniętą najdalej na północ jest biblijny Salim (Salem) nad Jordanem, a na południe – Beer Szeba. Fragmentarycznie zachowało się także wybrzeże Morza Śródziemnego, natomiast Deltę Nilu w Dolnym Egipcie przedstawiono w innej orientacji.

Mozaika z Madaby jest niewątpliwie najstarszą mapą prezentującą obszar Ziemi Świętej. Analiza treści wskazuje na to, że jej autorzy opierali się zarówno na materiałach źródłowych opisujących ten rejon, jak i na własnej znajomości terenu. Podstawą było Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Na mapie przedstawiono wiele obiektów geograficznych wymienionych na kartach

Biblii. Z całą pewnością źródłem informacji był też „Onomasticon” biskupa Euzebiusza z Cezarei z roku 320 (napisany w języku greckim i zawierający opis blisko 900 obiektów biblijnych) oraz dzieło „Dawne dzieje Izraela” Józefa Flawiusza. Jest niemal pewne, że twórcy mozaiki korzystali także z tłumaczenia „Onomasticonu” na język łaciński dokonanego przez św. Hieronima, który w wyniku swych podróży po Ziemi Świętej wprowadził wiele poprawek i uzupełnień.

Należy domniemywać, że dodatkowymi źródłami były liczne w tym czasie zapiski podróżników i pielgrzymów, którzy odwiedzali te tereny. Zaliczyć do nich można Egerię, która wizytowała Ziemię Świętą w III wieku, archidiacona Teodozjusza z okresu 518-530 oraz anonimowego pielgrzyma z Piacenzy, który wędrował przez te tereny na początku VI wieku. Kolejnym źródłem informacji mógł być dziennik podróży tzw. *Itinerarium Antonini*. Prawdopodobnie twórcy mozaiki korzystali z bizantyńskich map drogowych, jak również z tzw. Tablicy Peutingerera (*Tabulae Peutingerianae*).

● Dwa miliony elementów

To, co zachowało się do dziś, stanowi zaledwie część pierwotnej mapy o wymiarach ok. 16 x 6 m (96 metrów kwadratowych). Szacuje się, że w oryginale mozaika zawierała około 2 milionów elementów. Zachowany fragment ma wymiary ok. 10,5 x 5 metrów i zawiera 700-800 tys. elementów. Zniszczenia i ubytki powstały w różnych okresach m.in. na skutek: trzęsienia ziemi w 747 roku, kilku pożarów kościoła, usuwania elementów postaci i zastępowania ich elementami geometrycznymi, nieudolnych reperacji. Szkody powstały prawdopodobnie także w czasach nowożytnych w trakcie nieumiejętnie prowadzonych kolejnych renowacji i konserwacji.

Do wykonania mozaiki wykorzystano miejscowe skały występujące w dolinie ryftowej ciągnącej się na południe od Morza Martwego do Zatoki Akaby. Zastosowano całą skalę kolorów: biały, czarny, kilka odcieni szarości, kilka odmian czerwieni, róż, żółty i żółto-biały. Dodatkowo wykorzystano barwne szkła w kolorze żółto-złotym oraz zielonym. Płytki mozaiki miały różne rozmiary, przeważnie na jednym decymetrze kwadratowym znajdowało się od 120 do 150 elementów.

Dziś trudno odtworzyć technikę wykonania mozaiki. Zapewne zespół twórców składał się z kilku osób. Na pewno koncepcja mozaiki i jej makieta były dziełem wybitnych znawców geografii i historii tego obszaru oraz Pisma Świętego. Autorzy musieli też korzystać z różnych ma-

teriałów źródłowych znajdujących się w bibliotekach klasztornych lub diecezjalnych. Jeśli chodzi o Biblię, była to zapewne tzw. *Septuaginta* w języku greckim, ponieważ wszystkie opisy na mozaice i cytaty są podane w tym języku. Można przypuszczać, że koncepcja i makieta mozaiki były dziełem kilku autorów, którzy opracowali poszczególne części mapy, co wyraźnie widać w przypadku Deltę Nilu.

• Prezentacja kartograficzna

Mozaika z Madaby stanowi unikatową mapę i charakteryzuje się zmienną geometrią oraz skalą poszczególnych części. Autorzy chcieli pokazać ważniejsze obiekty w większej skali. Dotyczy to zarówno Jerozolimy, jak i innych prominentnych miast, a także Morza Martwego (przeskalowana jest zwłaszcza jego szerokość). W efekcie inne obiekty topograficzne znajdujące się w pobliżu zostały przesunięte. Na duże zniekształcenia geometryczne wpłynął prostokątny kształt posadzki kościoła, do którego mozaika została dotosowana. Linia brzegowa Morza Śródziemnego została pokazana niepoprawnie, szczególnie w części południowej od Gazy w kierunku Egiptu. To samo dotyczy zorientowanej odmiennie Deltę Nilu. Widoczne jest też przesunięcie obiektów położonych w górnej części mapy (wschodniej) w stosunku do części dolnej (zachodniej). Miasta nad Morzem Śródziemnym zostały znacznie przesunięte w kierunku południowym w stosunku do twierdzy Al-Karak.

Mozaika jest mapą geograficzno-historyczną, a zarazem biblijną. Bardzo plastycznie i odpowiednio kolorystycznie pokazano hydroografię, szczególnie Morze Martwe, rzekę Jordan i Deltę Nilu. Powierzchnia wody zaznaczona została falującymi liniami, co ilustruje jej dynamikę. Nic nie można powiedzieć o kartograficznej prezentacji Morza Śródziemnego, ponieważ ta część mozaiki została zniszczona. Orografię, a więc rzeźbę terenu, przedstawiono schematycznie w postaci pasm górskich o odpowiednich kierunkach. Bardzo trafnie pokazano góry Moabu, wydzielając kilka tarasów tych gór. Barwnie przedstawione zostały też flora i fauna. W kilku miejscach zaznaczono palmy daktylowe, między innymi w rejonie Jerycha, a także krzewy rosnące nad Jordanem. Faunę reprezentuje gazela uciekająca przed lwem (zachowały się tylko tylne łapy) pokazana po wschodniej stronie Jordanu. Wyraźnie widać szlaki komunikacyjne na zachód od Jerozolimy. Transport i komunikację wodną pokazano na fragmencie Jordanu, gdzie zaznaczono dwa miejsca przepraw, a być może promów.

Cechą szczególną mapy mozaikowej z Madaby jest prezentacja miast i miejscowości za pomocą widoków perspektywicznych lub sygnatur oznaczających ważniejsze obiekty w danej miejscowości. Generalnie widoki perspektywiczne sporządzono dla większych miast, takich jak Jerozolima, Neapolis (Nablus), Aszdod, Aszkelon i Gaza, pokazując na nich ulice oraz kościoły i ważniejsze budowle. Z reguły przedstawiano także mury obronne, wieże oraz bramy wjazdowe do miasta. Dla mniejszych miejscowości zastosowano sygnatury o różnicowanej wielkości. Część z nich przedstawia fragmenty murów i wież obronnych oraz widoki fasad jednej lub kilku budowli i świątyń. Z reguły pokazane są tylko frontony tych budynków, a rzadziej widoki perspektywiczne. Charakterystyczną cechą prezentacji budynków są czerwone (ceglaste) dachy. Przy każdej miejscowości podana jest jej nazwa.

• Biblijny charakter mapy

Mozaikę z Madaby można śmiało nazwać pierwszą mapą biblijną, ponieważ prezentuje ona zarówno obiekty biblijne, jak i wydarzenia biblijne, a w pewnych przypadkach cytuje fragmenty Pisma Świętego odnoszące się do wydarzeń biblijnych. Z analizy treści mapy wynika wyraźnie, że jej autorzy chcieli pokazać tereny przydzielone poszczególnym pokoleniom Izraela. Na zachowanej części widoczne są duże napisy odnoszące się do pokolenia Judy, Symeona i Dana oraz skrawki napisów odnoszących się do pokoleń Beniamina i Efraima. W kilku przypadkach zaznaczono i opisano obiekty leżące na granicy pokoleń lub umieszczono napisy mówiące o granicy między pokoleniami (klasycznym przykładem jest informacja o północnej granicy Judy na północnym skraju mapy).

Do tekstów biblijnych nawiązuje również napis na pustyni Sin wskazujący, że został tam umieszczony miedziany wąż, który miał chronić Izraelitów przed ukąszeniami węży (Lb 21,6-9). Czasami autorzy mapy uzupełniali nazwy miejscowości dodatkowymi informacjami, np. „Bethabara sanktuarium św. Jana Chrzciciela” albo „Galgala, także 12 kamieni”, co stanowi nawiązanie do fragmentu z Księgi Jozuego, gdzie jest mowa o Gilgal (Joz 4,19.20), w którym Izraelici ustawili 12 kamieni wydobytych z Jordanu przy przejściu do Kanaanu.

Prezentacja miast i miejscowości za pomocą widoków perspektywicznych lub sygnatur (na dole fragment Gazy)

W wielu przypadkach podano podwójną, a czasami nawet potrójną nazwę miejscowości, np.: „Sychar obecnie Sychora” wymieniana w Ewangelii św. Jana (J 4,5), „Shechem albo Sikima i Salem” znane z Księgi Sędziów (Sdz 9,6n) czy „Luz albo Bethel” wspomniane w księdze Rodzaju (Rdz 28,19).

Podwójne nazwy występują także z tekstem uzupełniającym: „Modelin, obecnie Moditha, skąd pochodzą Machabeusze” – informacja ta dotyczy biblijnego Modin (obecnie El-Midje), miejsca pochówku Mattatiasza i jego synów, o którym wspomina Księga Machabejska (1 Mch 9,19).

• Jerozolima

Na szczęście fragment mozaiki ukazujący Jerozolimę z okresu późnego Bizancjum nie uległ zniszczeniu i jest przykładem znakomitej sztuki i precyzji układania. Przedstawiono ją w znacznie większej skali niż inne miasta biblijne. Jest to swego rodzaju obraz perspektywiczny widziany z punktu obserwacyjnego położonego po zachodniej stronie miasta, na mapie pokazano więc głównie zachodnie fasady obiektów budowlanych. Jerozolimie nadano kształt elipsy otoczonej murami, wzdłuż których znajduje się 19 wież obronnych. Główna ulica, zwana *Cardo Maximus*, przebiega przez środek miasta: od Bramy Damasczeńskiej położonej na północnym skraju

Jerozolima z widoczną kolumnadą biegnącą wzdłuż głównej ulicy *Cardo Maximus* od Bramy Damasceńskiej do bramy Syjonu

miasta (po lewej stronie mozaiki) do bramy Syjonu znajdującej się w części południowej (po prawej stronie mozaiki).

Wzdłuż *Cardo* pokazano kolumnadę po obu stronach ulicy. Wschodnia kolumnada kończy się na kościele Matki Bożej (*Neo Theodokos*) zbudowanym przez cesarza Justyna Justyniana w roku 542. Zachodnia kolumnada została zasłonięta w części środkowej przez schody prowadzące do Bazyliki Grobu Bożego, którą zbudował cesarz Konstantyn I Wielki w IV wieku, a odnowił cesarz Justynian w VI w. Bazylika została zniszczona przez Persów w roku 614, z czego można wnioskować, że mozaikę wykonano przed tą datą. Autorzy zastosowali widok perspektywiczny bazyliki od strony wschodniej, co pozwoliło pokazać schody oraz fronton z trzema wejściami.

Potężna Brama Damasceńska otoczona dwiema wieżami pokazana jest od strony południowej. Na prawo od bramy przedstawiono plac w kształcie spłaszczonej elipsy oraz kolumnę prawdopodobnie cesarza rzymskiego Hadriana z II w. Na południowym końcu *Cardo Maximus* widnieje bazylika na Górze Syjon zbudowana około 340 r. Potężny gmach pokazano z portalem i dwuspadowym dachem. Na południe od bazyliki widoczny jest kościół przy sadzawce Siloe, gdzie Jezus uzdrowił nie-

widomego. Sama sadzawka jest także zaznaczona w postaci czarnego kwadratu.

Wyróżniona została jeszcze jedna główna ulica biegnąca od Bramy Damasceńskiej początkowo w kierunku południowo-wschodnim, a następnie w kierunku południowym równoległe do *Cardo Maximus*. Wzdłuż tej ulicy przedstawiono jedynie kolumnadę zachodnią. W części środkowej miasta pokazana jest inna szeroka ulica biegnąca w kierunku wschodnim do bramy św. Stefana, zwanej także bramą przy Sadzawce Owczej. Na lewo od bramy św. Stefana uwagę przyciąga duży budynek przedstawiony od strony północno-zachodniej. Jest to kościół przy tzw. Sadzawce Owczej. Na południe od bramy św. Stefana za-

znaczona jest Złota Brama prowadząca na teren świątyni. W górnym prawym krańcu mozaiki pokazana została Świątynia Kuszenia, gdzie Jezus był kuszony przez szatana.

● Rzeka Jordan i Morze Martwe

Środkową część mapy zajmują rzeka Jordan i Morze Martwe. Rzeka pokazana jest na stosunkowo krótkim odcinku, mianowicie od Anion położonej w pobliżu Salem (dwóch biblijnych miejscowości, gdzie Jan Chrzciciel udzielał chrztu) do ujścia do Morza Martwego. Bardzo plastycznie zaznaczone są dwa miejsca przepraw przez rzekę. Poniżej drugiej przeprawy na uwagę zasługuje rysunek prawdopodobnie wieży obserwacyjnej z drabiną. Na wodzie widać trzy ryby – jedna płynie w kierunku morza, a dwie w kierunku przeciwnym. Morze Martwe pokazane jest prawie na całej długości, brakuje jedynie zniszczonej zachodniej części akwenu. Na tafli jeziora artyści przedstawili dwie łodzie wiozące ładunki. Na jednej z nich widać maszt żaglowy oraz dwa wiosła. Postacie żeglarzy zostały zniszczone prawdopodobnie w związku z wpływami ikonoklazmu, zachowały się jedynie dolne partie nóg. Podobnie potraktowano drugą, mniejszą łódź oraz jej wiosłarzy. Po

Jerozolima, kolumnada wzdłuż *Cardo Maximus* przedstawiona na mozaice z Madaby

wschodniej stronie jeziora biegnie napis w języku greckim: „Morze Słone lub Morze Martwe lub Morze Asfaltowe”. Warto zauważyć, że Morze Martwe, podobnie jak Jerozolimę, przedstawiono w znacznie większej skali, co dotyczy głównie szerokości akwenu. Brakuje natomiast (co oczywiste) współczesnego półwyspu Lisan, który w okresie sporządzania mapy był poniżej poziomu wody.

● Na wschód od Jordanu i Morza Martwego

Przy ujściu Jordanu do Morza Martwego zaznaczony jest po raz drugi Anion, gdzie Jan Chrzciciel miał udzielać chrztu. Powyżej na mozaice widnieją budynki znanego ze Starego Testamentu miasta Beth Haran (Joz 13,27), które w czasach rzymskich zmieniło nazwę na Livias lub Julias. Nad północno-wschodnim krańcem Morza Martwego zlokalizowano gorące źródła Kallirhoe, z których – jak wspomina Józef Flawiusz – korzystał Herod Wielki. Na wschód od Morza Martwego zachował się duży kawałek mapy obejmujący zachodnie zbocza gór Moabu. Na najbardziej na wschód wysuniętym skraju mapy pokazano kompleks budynków położonej na wysokości 1030 m n.p.m. twierdzy Al-Karak otoczonej murami. Wśród budynków wyróżnia się masywna bryła kościoła. Miasto było wymienione na liście topograficznej faraona Thutmosisa III (1504-1450 przed Chr.). W tekstach biblijnych jest przywoływane pod nazwami: Kir-Cheres, Kir-Chareset oraz Kir-Moab. Biblijna rzeka Zared (*Wadi El Hasa*) na mapie ma zgeneralizowany przebieg prostoliniowy, podczas gdy w naturze jest on bardzo kręty. Po lewej stronie koryta widnieje napis „Zared”. W rzeczywistości rzeka Zared znajduje się na południowym krańcu Morza Martwego.

● Na zachód od Jordanu

Miejscowość wysunięta najdalej na północ to biblijny Anion w pobliżu Salim. Na odcinku do Morza Martwego pokazano m.in. Koreus, Bathbarę oraz Gilgal – miejscowość związaną ze złożeniem 12 kamieni po przejściu Izraelitów przez Jordan. Kamienie ułożone w dwuszeregu przedstawiono na mozaice. Imponująco prezentuje się Jerycho otoczone dziewięcioma palmami. Na rysunku miasta widać cztery wieże i dwie bramy. Dalej na północ pokazano Archelais zbudowane przez Archelausa, syna Heroda Wielkiego, a jeszcze dalej zaznaczono Fasaelis (wsp. Chiberet Fasajl) zbudowane przez Heroda Wielkiego. W kierunku zachodnim widnieje napis Akrabim (obecnie

Akrabittine), a poniżej Szilo.

Kolejna miejscowość, której autorzy mozaiki poświęcili więcej uwagi, to Neapolis (wsp. Nablus) zbudowana przez Wespazjana i nazwana *Colonia Flavia Neapolis*. Precyzyjnie pokazano zabudowę miasta otoczonego murami (brak jej północnej części) i bramę między dwiema wieżami. Główne ulice są do siebie prostopadłe. Widoczna jest też bazylika. Z obu stron Neapolis rozpościerają się wzgórza: Garizim i Ebal. Na wschód od Neapolis zlokalizowano Sychar (wsp. Askar) – miasto studni Jakuba.

Na północ od Jerozolimy odnaleźć można wiele miejscowości biblijnych z tego regionu, m.in.: Luz (Betel), Ajjalon (wsp. Dżalo), Rama czy Gabon (Gibbon). W tej części mapy istnieje duże zagęszczenie napisów z nazwami miejscowości i dodatkowymi wyjaśnieniami.

Na zachód od Jerozolimy, na wysokości Bazyliki Grobu, zlokalizowano biblijny Bet-Choron. Na skraju zachowanego fragmentu mozaiki miasto Lod (Lydda) przedstawiono bez murów obronnych. Główna ulica *cardo* przebiega przez środek miasta ze wschodu na zachód. Autorzy pokazali widoki perspektywiczne dwóch kościołów: większego (prawdopodobnie bazyliki) po stronie południowej *cardo* i mniejszego po stronie zachodniej.

W dolnej części mozaiki ocalały dwa fragmenty tworzące swojego rodzaju półwyspy. Na pierwszym z lewej znajduje się fragment miasta bez opisu. Jest to z pewnością biblijne Jabneel położone na granicy Judy (Joz 15,11), zwane też Jabne (2 Krn 26,6), a w czasach hellenistycznych Jamnia. Na końcu drugiego ocalałego cypla widać fragment miasta Aszdod z kościołem i kilkoma budynkami. Na południe od Aszdod zachował się fragment mozaiki tworzący pewnego rodzaju enklawę. Widoczna jest na nim tylko część miasta Aszkelon, będącego jednym z pięciu miast *Pentapolisu* Filistynów. Autorzy mozaiki pokazali odcinek murów z trzema wieżami oraz z bramą od strony wschodniej. Na zachód od bramy leży duży plac obramowany dwiema ulicami z kolumnadą. W zachodniej części miasta widoczna jest inna główna ulica o przebiegu północ-południe. W północno-wschodniej części miasta pokazano kilka budynków.

Morze Martwe z łodzią, z której usunięto sylwetki wiosłarzy w związku z wpływami ikonoklazmu

● Na południe od Jerozolimy

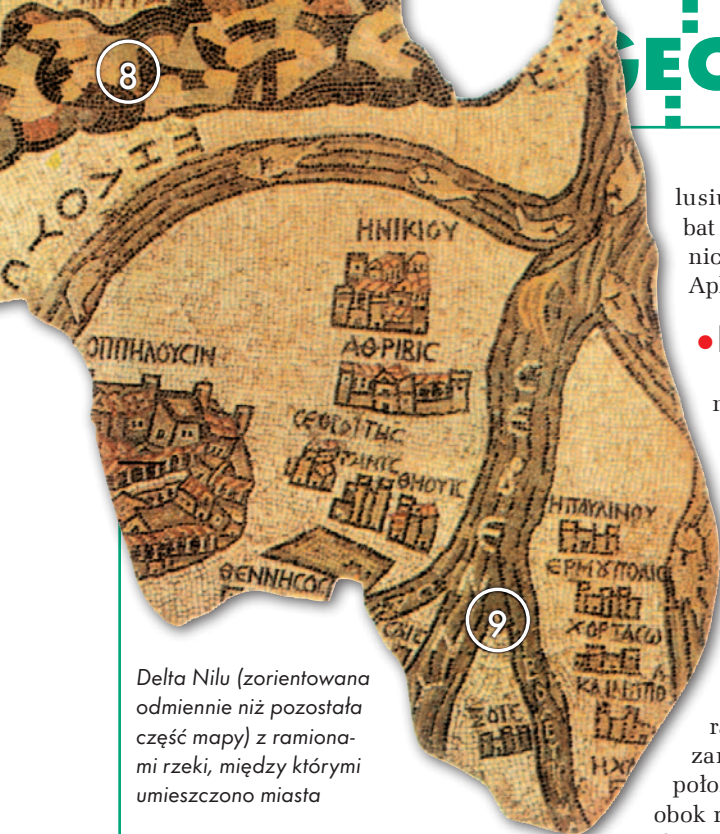
W pobliżu Jerozolimy ulokowano Betlejem, miejsce urodzenia Dawida i Jezusa Chrystusa. Widoczna, ale słabo, jest jedynie Bazylika. W pobliżu, w kierunku Jerozolimy duży napis lokalizuje Efratę, miejsce grobu Racheli. Poniżej Efraty widnieje napis: „Krzyk usłyszano w Rama” (Mt 2,18) odnoszący się do miejscowości Rama. Jeszcze dalej przedstawiono Nikopolis, czyli biblijne Emaus, bez murów obronnych, ale z kilkoma budynkami i kościołem w środku.

W pobliżu Morza Martwego umieszczono biblijną miejscowość Tekoa związaną z miejscem urodzenia proroka Amosa, a także Kiriat Arba będącą pierwotną nazwą Hebronu. W tej części mapy znajdziemy między innymi: Betszur (Bet Sur), Betzachar (Bet Zacharia), Azekę oraz Soko.

Wysunięty na południe skrawek mozaiki w kształcie półwyspu to Eleutherepolis (wsp. Bet Guwrin), które było metropolią południowej Palestyny w czasach Septymiusza Sewera.

● Negeb, Synaj i wybrzeże śródziemnomorskie

Jak już wcześniej wspomniano, ta część mozaiki posiada odmienną orientację oraz bardzo duże zniekształcenia geometryczne. Południowa część przedstawia Negeb, półwysep Synaj oraz północny Egipt. Plastycznie pokazano pasma górskie na terenie Negebu i Synaju w postaci warkoczy o różnych kształtach. Na zachowanej południowej części mozaiki znalazło się wiele miejscowości i miejsc biblijnych, ale większość z nich przedstawiono tu w bardzo uproszczonej formie (zaznaczając jedynie schematycznie wieże lub frontony kościołów) oraz podano nazwy.

Delta Nilu (zorientowana odmiennie niż pozostała część mapy) z ramionami rzeki, między którymi umieszczono miasta

W części wschodniej zachowanego fragmentu widoczny jest południowy kraniec Morza Martwego. Po stronie wschodniej Morza Martwego zlokalizowano trzy miejscowości: Presidim (wsp. Qasr al. Saft), Thamarę oraz Moa, które w czasach rzymsko-bizantyńskich były posterunkami wojskowymi. Bliżej mniejszych pasm górskich biegnie napis mówiący o Raphidim, gdzie Izrael walczył z Amalekitami

Poniżej po lewej stronie zachowanego fragmentu mozaiki zlokalizowana została Beer Szeba, niegdyś siedziba garnizonu wojskowego na granicy Palestyny (tzw. *limes Palestine*). W tej części mozaiki znalazły się m.in.: Arad, Asemona, Gerard, Elusa (w czasach Bizancjum stolica Negebu). Poniżej tych miejscowości widnieje część dużego napisu „Ziemia Symeona”.

• Gaza

Na zachowanej części mozaiki, która ma kształt połówki elipsy, widoczna jest tylko południowa część Gazy. Bardzo duży i ładny widok perspektywiczny obejmuje trzy wieże obronne i dwie duże arterie w obrębie miasta. Przy bramie wschodniej rozpościera się duży skwer, od którego inna ulica (skwer) prowadzi w kierunku południowym do dużej budowli w kształcie półkola, otoczonej półkolistą kolumnadą. W części zachodniej pokazano dwa duże kościoły.

Wzdłuż fragmentu wybrzeża Morza Śródziemnego widocznych i opisanych jest kilka miejscowości m.in.: Raphia, Betylion (a za nią napis „granica pomiędzy Egiptem a Palestyną”), Rhinokoura (wsp. Al-Aris), Ostrakine, Kasin (dawne Baal Zaplon) 15 km na wschód od Pe-

lusium na brzegu jeziora Sabat al Bardawil (dawne Sirbonic Lake), Pentaschoinon oraz Aphanoin.

• Delta Nilu

W odróżnieniu od głównej części mozaiki, zorientowanej w kierunku wschodnim, obraz Deltę Nilu (w prawej części dzieła) został zorientowany w kierunku południowo-wschodnim, co w pierwszej chwili utrudnia właściwe odczytanie topografii. Autorzy uwzględnili kilka ramion Nilu. Po lewej pokazano najbardziej na wschód położone ramię *Pelusiac* (napis obok rzeki). Kolejne duże ramię w kierunku zachodnim to *Sebenitic* (pokaźny napis w nurcie rzeki), które rozdziela się na dwa ramiona: od strony wschodniej *Saltic* (widoczne tylko pierwsze trzy litery umieszczone w nurcie rzeki) oraz od strony zachodniej *Bulbitic* (napis w nurcie rzeki). Na prawym skraju mapy widać jeszcze fragment odnogi (bez opisu) położonej najbardziej na zachód. Być może chodziło o ramię o współczesnej nazwie *Rosetta*. W nurcie rzeki pokazano płynące ryby.

W ramionach rzeki zlokalizowano kilka miast i osiedli. Pomiędzy *Pelusiac* i *Saltic* umieszczono: Pelusium, Henikiu, Athribis, Sethroites, Tanis, Thumuis oraz Thennesos. Pelusium zostało zlokalizowane po zachodniej stronie ramienia *Pelusiac*, podczas gdy w rzeczywistości miasto leży po stronie wschodniej (współczesne Tel al Frame). Jego obraz był jednym z największych prezentowanych na mozaice z Madaby. Niestety, zachowała się tylko południowo-zachodnia część miasta otoczonego murami z trzema wieżami. Wyraźnie widać obramowaną kolumnadą główną ulicę biegnącą z południa na północ oraz dwa (lub trzy) kościoły, a pomiędzy nimi kilka innych budynków. Pelusium to jedno z miast w Delcie Nilu opisywane w różnych okresach historycznych.

Kolejne dwa miasta Henikiu i Atribisa prezentowane są także na mapie drogowej Peutingerera. W pierwszym z nich, według tradycji koptyjskiej, Święta Rodzina zatrzymała się na trzy dni, a w drugim jest kościół św. Maryi Dziewicy. Tanis (współcześnie San al-Hagar) został przedstawiony bardzo skromnie – reprezentują go jedynie dwie wysokie wieże. W czasach biblijnych nosił nazwę Soan i był zbudowany 7 lat wcześniej od

Hebronu (Lb 13,22). Psalm (Ps 78, 12,43) wspomina o cudach uczynionych na równinie Soanu w ziemi egipskiej. W Księdze Izajasza jest mowa o głupich księżkach z Soanu (Iz 19,11.13). Poniżej Tanisu twórcy mozaiki pokazali duży prostokąt (romb) otoczony murem. Być może jest to biblijna równina Soanu, ale dotychczasowe badania nie wskazały wyraźnie na przeznaczenie i charakter tego miejsca. Thennesos to miejscowość identyfikowana z Tel-Tinnis położonym nad Zalewem Manuela w pobliżu Port Saidu.

Między ramionami *Saltic* i *Sebenitic* umieszczono Sasis (widoczny tylko fragment), osadę założoną u zarania historii Egiptu, będącą w okresie saickim (XXVI dynastia 664-525 przed Chr.) potężnym miastem i stolicą Egiptu. Warto zauważyć, że inaczej niż w północnej części mapy, w Delcie Nilu nie pokazano miejsc biblijnych związanych z wyjściem Izraelitów z Egiptu.

• Kartograficzne arcydzieło

Unikatowa mozaikowa mapa z Madaby stanowi bezcenny zabytek zarówno archeologiczny, jak i kartograficzny. Mapa plastycznie pokazuje geoprzestrzeń dawnej Palestyny wraz z jej środowiskiem geograficznym. Niezmiernie cenne są widoki miast – często jedyne dowody świadczące o infrastrukturze i zabudowie miejskiej. Na mapie pokazano położenie blisko 180 obiektów geograficznych, a o części z nich nie ma wzmianki w innych źródłach. Dzięki tej mozaice archeolodzy odkryli i zidentyfikowali kilka osad istniejących w VI wieku. Mapa Jerozolimy posłużyła do odkrycia i odkopania dawnego *cardo*.

dr hab. Adam Linsenbarth

dyrektor IGiK w latach 1991-2006 od 15 lat specjalizuje się w kartografii biblijnej

Artykuł stanowi zmodyfikowaną wersję referatu prezentowanego na XXVII Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii zorganizowanej w Lublinie we wrześniu 2013 r. przez zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN i opublikowanego w tomie XVIII *Z dziejów kartografii* pt. „Dawne mapy jako źródła w badaniach geograficznych i historycznych”, Warszawa 2014.

Literatura

- H. Doner, 1992: The mosaic map of Madaba, Kempen;
- Józef Flawiusz, 2001: Wojna Żydowska, Warszawa;
- A. Linsenbarth, 2012: Stages of geoinformation evolution related to the territories described in the Bible from the 3rd Millennium B.C. to the modern times, „Geoinformatica Polonica”, Kraków